

RECAİZADE MAHMUT EKREM'İN DİVAN EDEBİYATI, HALK EDEBİYATI, DİN VE KÜLTÜR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Gıyasettin AYTAŞ¹

ÖZET

Tanzimat döneminin önemli aydınlarından biri olan Recaizade Mahmut Ekrem, batılılaşma süreci içinde önemli bir isimdir. Dönemin birçok aydınından farklı olarak siyasetle ilgilenmeyerek kendisini tamamen sanat ve edebiyata verir. Tanzimat'ın ikinci nesli sanatçıları arasında yer alan Ekrem'in ilk edebi denemeleri eski edebiyat anlayışı içinde olmakla birlikte, daha sonraki dönemlerde kaleme aldığı eserler, onu Batı edebiyatı anlayışının önemli isimleri arasına sokar. İlk yazılarını Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı Dağarcık dergisinde yayımlamaya başlayan Ekrem'in Batı edebiyatından yaptığı çevirilerle, bu edebiyatla ilgili birikime sahip olur. Başta Servet-i Fünûn anlayışı olmak üzere, dönemin birçok edebiyatçısının örnek aldığı Ekrem, çeşitli konulardaki görüşleriyle de dikkat çeker. Bu görüşlerini genellikle, Talim-i Edebiyat (1879), III. Zemzeme (önsözünde), Takdir-i Elhan (1886), Pejmürde (1895) ve Takrizat (1898) adlı eserlerinde dile getirir. Ekrem'in "Divan Edebiyatı", "Halk Edebiyatı", "Din" ve "Kültür"le ilgili görüşleri, onun yenilikçi ve arayış içerisinde bir sanatçı olduğunu ortaya koyar. Eski edebiyat anlayışına tam anlamıyla karşı çıkmamakla birlikte, bu anlayışın kendini yenilemesi ve geliştirmesi gerektiğini ifade eden Ekrem'in tenkitle birlikte tekliflerde bulunduğu da görülür. Ekrem'in halk edebiyatı hakkındaki tespitleri oldukça yetersiz, hatta yok denecek kadar zayıftır. Din ve dine ait görüşlerinde daha gelenekçi bir yaklaşım içerisinde olan Ekrem'in dine ait değerler konusunda çok hassas davrandığı görülür. Kültürel kavramlar konusunda batı yanlısı bir sanatçı olmakla birlikte, körü körüne batılılaşmaya karşı çıkarak, kültürel yozlaşmayı eleştirir.

Anahtar Kelimeler: Recaizade, Halk edebiyatı, Divan edebiyatı, kültür, sanat, edebiyat

¹ giyaytas@gazi.edu.tr, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

OPINIONS OF RECAIZE MAHMUT EKREM ON TURKISH CLASSICAL LITERATURE, FOLK LITERATURE, RELIGION AND CULTURE

ABSTRACT

Recaizade Mahmut Ekrem , who was one of the intellectuals in the Reform Era, is an important figure in the westernisation period. Being different from many intellectuals at that time, he was not interested in politics but was deeply interested in art and literature. Ekrem, who was among the second generation artists of the Reform Era, had his first essays related to old literature understanding but his following works made him one of the important figures of Western literature. Ekrem started to publish his first works in Dağarcık Journal, which was published by Ahmet Mithat Efendi and he had experience thanks to his translations from Western literature. Ekrem, who was taken as a model by many men of letters, especially by Servet-i Fünûn understanding, attracted attention with his opinions on various topics. He expressed his opinions generally in his works called Talim-i Edebiyat (1879), III. Zemzeme (önsözünde), Takdir-i Elhan (1886), Pejmürde (1895) and Takrizat (1898). His opinions on “Classical Ottoman Poetry”, “Folk Literature”, “Religion” and “Culture” showed that he was an innovative artist who was in pursuit of novelties. Ekrem was not totally against the old literature understanding but it was seen that he had some suggestions and criticism about the need to renew and improve himself. His evaluations about folk literature are inadequate and even scarce. Ekrem, who had more traditional opinions about religion and things related to religion, was seen to behave very sensitively towards values belonging to religion. Together with being an artist who was in favour of western values in terms of cultural concepts, he criticizes cultural degeneration by opposing to westernisation blindly.

Key words: Recaizade, Folk Literature, Classical Ottoman Poetry, Culture, Art, Literature.

Giriş

Tanzimat hareketi, siyasi ve sosyal hayatımızda olduğu kadar, kültür ve edebiyat hayatımızda da önemli değişikliklere ve yeniliklere sebep olmuştur. Tanzimat'tan sonraki Türk Edebiyatı, değişen Türk toplumu gibi, değişik, yeni manzaralar arz eder. Batının şiddetli hücumları karşısında 18. asırdan itibaren yıkılmaya yüz tutan imparatorluğu koruma ve kurtarma endişesi başta orduda olmak üzere, politik, sosyal ve kültürel sahalarda reformlar, inkılaplar yapmayı gerektirir. Bütün bu etkiler sonucunda Türkiye'de her sahada Avrupa'yı örnek alan yeni bir aydınlar tabakası oluşur. Tanzimat'tan sonra hemen hemen bütün yenilikleri bu aydınlar tabakası yapmaya çalışır.

1839'da tahta çıkan Abdülmecid (1839-1861), Reşit Paşanın etkisiyle, Tanzimat Fermanı yayınlar. Tanzimat'ın, Mustafa Reşit Paşa ve onu izleyen Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi kurucuları, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu'na aktarırken Batı'nın günlük kültürü de ikinci defa etkin bir biçimde imparatorluğa girer. Tanzimat'ın birinci ve ikinci kuşak sanatçıları, yüzeysel anlamda "Batılı" oldukları için eleştirilirler. 1839-1856 yılları arasında yapılan ıslahatlar Mustafa Reşit Paşa tarafından yürütülürken, 1856'dan sonraki ıslahatlarda büyük ölçüde Ali ve Fuat Paşalar söz sahibi oldular.

Tanzimat, geniş tabanlı bir uygulama sağlayamaz. Dönemin aydınları, geçici çözümler ve kısa vadeli hedeflerden öteye geçemedikleri için, getirilen çözüm önerileri de etkili olamaz. Bu dönemin etkili sanatçıları arasında önemli isimlerden biri de Recai-zade Ekrem olmuş, kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde üzerinde tartışılan isimler arasında yer alır.

Türk Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden biri de Recai-zade Mahmud Ekrem'dir. Kendisi Tanzimat'ın ikinci nesline tabi olup başlatılan yenileşme hareketlerinin devam etmesinde ve gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuş bir sanatçımızdır. Edebiyat tarihçileri tarafından Tanzimat'ın ikinci nesli olarak kabul edilen Ekrem, Hamid, Sami Paşa-zade Sezai ve Nabi-zade Nazım, daha ziyade sosyal olayları ön plana çıkararak insanı ve onun şahsi macerasını ele almışlardır. (Akyüz,1983)

Refah seviyesi yüksek olan bir aileye mensup olan Mahmud Ekrem, şiiere çok genç denecek bir yaşta ve kendinden öncekileri taklit ederek başlar. Asıl şahsiyetini ve olgunluğunu ise, Şinasi'nin "Tasvir-i Efkar" gazetesinde çalışmaya başlamasından sonra elde eder. Uzun ve devamlı bir tahsil hayatı olmadığı için, batıdaki gelişmeleri düzenli bir şekilde takip edemez. Bu eksikliğini, daha sonraki dönemlerde telafi etmeye çalışır.

Ekrem Bey, şiire amatörce başlar. Zaman içerisinde kendini yetiştirerek, edebiyatımızda önemli bir etkiye sahip olan Servet-i Fünûn anlayışının gelişmesinde pay sahibi olur. Edebiyatın hemen bütün dallarından eser veren Ekrem, edebiyatın ve sanatın değişik alanlarındaki düşünce ve görüşlerini Talm-i Edebiyat (1879), III. Zemzeme (önsözünde), Takdir-i Elhan (1886), Pejmürde (1895) ve Takrizat (1898) adlı eserlerinde dile getirir. (Geniş bilgi için Bkz. Tanpınar, 1982; Parlatur, 1995)

Ekrem, bütün Osmanlı aydınları gibi, Doğu kültürü ile yetişir. Arapça ve Farsça'yı babasından, Fransızca'yı da işe başladığı "Hariciye Mektubi Kalemi"nde çalışırken öğrenir. Böylece Batı kültürü ve edebiyatını yakından tanıma fırsatını bulur. Çeşitli Batı kaynaklarını, bilhassa Fransız edebiyatını yakından inceleme fırsatını burada elde eder.

Edebiyatımızın köşe taşlarından biri olan Recai-zade Mahmut Ekrem'in "Divan Edebiyatı", "Halk Edebiyatı", "Din" ve "Kültür"le ilgili görüşlerini kendi eserlerinden hareketle aktaracağız. Yazmış olduğu eserlerinde edebiyatın çeşitli meselelerine dair görüşlerini aktaran Ekrem, eskilerin yaptığı gibi tekrara düşmek yerine, yeni fikir ve düşünceler ileri sürer. Bilhassa Talim-i Edebiyat'ta tam anlamıyla yeni anlayışların izlerini görmek mümkündür. Yeniliğin peşinden koşmasına rağmen, Ekrem'in eski edebiyattan da uzaklaştığı söylenemez.

Ekrem'in Divan ve Halk Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri

VIII. asırdan itibaren İslamiyet'le tanışmaya başlayan Türkler, 920 yılında Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle, Türklerin tamamına yakını bu dine mensup olur.

İslamiyet'in Türkler arasında X. asırdan itibaren geniş bir şekilde yayılmasıyla beraber, cemiyet hayatında da çeşitli değişimler olur. İslam kültürü ve medeniyetinin etkisinde yeni bir edebiyat oluşur. Bu edebiyatın vezin, nazım şekilleri ve nazım türleri alışık olduğumuz şekil ve türlerden tamamen farklıdır. Aruz vezni ile kaside ve mesnevi gibi beyit esasına dayanan nazım şekilleri kullanılır.

Tanzimat'a kadar aralıksız bir şekilde devam eden bu anlayış, kökleşerek kendine özgü kural ve kaideleriyle "Divan Edebiyatı" adında sevdiğimiz bir edebiyatı vücuda getirir. Tanzimat'ın birinci nesli arasında sayılan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi edebiyatçılarımız, bu katı kalıpları zorlayarak, yenileşme hareketinin başlamasına sebep olurlar. Recaizade ve arkadaşları, onların başlattığı yoldan yürümeye devam ederler. (Tanpınar, 1977: 248)

Recai-zade Mahmut Ekrem, eski edebiyat hakkında tespitlerde bulunurken, görüşlerini iki temel başlık altında ele alır. Bir taraftan eski edebiyat anlayışının eksiklikleri ve yanlışlarını ele alırken diğer yandan da, bu edebiyatın olumlu yönlerini ve kendisine katkılarını ele alır. Ekrem eski edebiyat anlayışı ile ilgili tenkitlerde bulunmakla birlikte, kendinin ve devrindeki sanatçıların yetişmesinde eskilerin katkılarını da inkâr etmez.

“... Ancak kendi hâlimce şu yolda âcizane birkaç satır yazı yazabilmeyi bendeniz de yine o dühat-ı eslafın tettebbu-ı eş’ar ve asarıyla kazandığım için kendilerine minnettarım.” sözlerinden sonra, Menemenli-zade’ye de şöyle der:

“Zat-ı alinizle sizin gibi müsta’dan-ı şeban da meslek-i cedid edebde her ne esr-i kemal gösterirseniz yine o sayede demektir” (Takdir-i Elhan s. 66)

Eski edebiyatın araştırılması gerektiği konusunda gençlere tavsiyelerde bulunan Ekrem, “... şimdiye kadar mesela Fuzulî’nin veya Nefî’nin hayat-ı hususiyetlerine müteallik tahkikat ve şan-ı şairiyetlerine layık tetkikat ve muhakemat ile hüviyât-ı edebiye ve şahsiyet-i ruhaniyelerini meydana çıkaracak ve osuretle hem merhumların ruhlarını şad hem de müntesibin edebi müstefid eyleyecek bir şey yazmayı düşünmemiş ve müteahirlerden mesela Şinasi hakkında da öyle bir kadirşinaslık eseri göstermek şöyle dursun bazı erbab-ı agraz merhumun nam-ı namiyesini paymal-ı tahkir ettikleri surette müdefa’asını bile vazife edinememiş” (Takdir-i Elhan, s. 679) olunmasına kızarak, eski edebiyatımızın hakkıyla araştırılmadığından yakınır.

Erkem Bey, şiirde yenilik taraftarı olmasına ve eski tarzda gazeller söylüyor diye Muallim Naci’yi eskilikle itham etmesine rağmen, kendisi de çok sayıda gazel yazmakta veya Divan şiirinin daha başka şekilleriyle ve bu şiirin üslubuyla manzumeler terennüm etmekten uzak kalmamıştır.

“Ekrem yolunda saye-veş olmaz mı gönlüm paymal

Ol can-ruba reftarı gör ol kamet-i bâlâya bak.”

(III. Zemzeme, s. 47)

Beytinde olduğu gibi Divan şiiri üslubu ve zevkini görmek mümkündür.

Ekrem, eski edebiyat konusunda kesin ve ani çıkışlarda bulunmaktan kaçınır. O daha ziyade mutedil olmayı tercih eder. Ancak bütün bunlara rağmen, eski konusunda gördüğü aksaklık ve yanlışlıkları tenkit etmekten geri durmaz. Ekrem, Divan Edebiyatı şairlerinin kendilerini övmelerini (fahriye) doğru bulmayarak;

“Her ne sebep ve bahane ile olursa olsun bir adamın kendi kendini medhetmesi edibane bir hareket sayılamaz, hususiyle erbab-ı kemal ve fazilet için bu daha çirkin bir şey olur.” (Talim-i Edebiyat, s. 146)

Diğer taraftan kasidelerin fahriye bölümlerinde şairlerin kendilerini övmelerine karşı çıkmakla beraber, bazı şairlerimizin bu tip davranışlarını da hoş görür. Bunu *“şairane bir alışkanlık”* şeklinde değerlendiren Ekrem, şöyle demektedir:

“Fuzuliler falanları bu hale sevk eden şey yukarıda beyan olunduğu vechile temeddühen başka bir hiss-i me’yusane olduğuyçün kendilerini ma’zur tutmak muvafık-ı insaf ve mürrüvet olur.” (Talim-i Edebiyat, s. 146-147)

Divan edebiyatının kalıplaşmış mazmunları kullanma alışkanlığını tenkit eden Ekrem, bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“...Yılan saçlı..ok kirpikli..kıl kadar belli..ağız yok..çenesi kuyulu..cadurlarla-mücevharata müstağrak müzerkeş ve bukalemun-renk libaslarla mülebbes-Çarşamba karısı sıfatlı, kara konculus kıyafetli mahluklar da karışılar. Garibdir ki veya daha doğrusu garip değildir ki bunları beğenenler bunları sevenler de bulunur. Meşrebden bahs olunmaz ya! ” (Takdir-i Elhan, s. 41-42) diyerek, bu anlayışla alay eder.

Recai-zade, Divan şairlerini ve onların yazdıklarını tenkit ederken, aşırı taklitçiliği, yapmacık sözleri ve sanatları yadırgar. Çünkü Divan şairlerimizin büyük bir kısmı, ilgili ya da ilgisiz olduğuna bakmaksızın, sırf sanat olsun diye, bir yığın söz unsurlarını şiire sokmaktan kaçınmamışlardır. Bu konuda Ekrem,

“Filhakika şa’iriyetten meram münasebetli, münasebetsiz cinaslı sözler söylemekten gül l müll..kakül üsünbül da’ire-i mahdudesi içinde devran etmek üzere çekilir çekilmez teşbihler nyapmaktan ve bir de sözü Acemane ve acemiyane igrakta boğmaktan inaret ise faziletli mütekaddimane icra ile müte’ahhirinin afvlerini dilemekten başka yapacak bir şey kalmaz.” (Pejmürde, s. 98-99) diyerek taklitçiliği ve aşırı edebi sanatlara düşkünlüğü tenkit eder.

Ekrem’in eski edebiyat konusundaki tenkitlerinin yanında, tekliflerinin de olduğu gözlenir. Bu konuda yazmış olduğu müstakil kitaplarından olan Takdir-i Elhan ve Talim-i Edebiyat’ta onun bu tekliflerini görmek mümkündür.

“Sanat”ı güzellikle eşdeğer olarak gören Ekrem, “(Hakikatin şa’şa’a-ı letafetinden ibaret) olan güzellik tabiatı, efkarda, hissiyatta, ef’alde olsun hayret ve

meftuniyyetimizi celb eden ve kulubumuzu sevk ve garam ile meşkun eyleyen şeylerdir.” (Talim-i Edebiyat, s. 59) demektedir.

Güzel sanatlar içerisinde edebiyata ayrı bir önem veren Ekrem, bu kavramın tarifi konusunda yapılan değerlendirmelerin birçoğuna katılmaz. O daha ziyade kısa ve özlü tariflerden yanadır. Ekrem’e göre “Edebiyat”,

“..bir halkın ahlak ve adatını ..efkar ve hissiyatını..her türlü ahval ve eftar ve mu’amelat ve mahsusatını ekseriya yalancı bir lisan ile doğruca olarak ta’rif ve tasvir eden külliyyat-ı asardır.” (Pejmurde, s. 58)

Edebiyatı ahlâkın temeli olarak gören Ekrem, “*edebi terk etmek; insaniyetten çıkmak, bi-edebiliği tercih eylemek ise rûkn-i medeniyeti yıkmak demektir.*” (Pejmurde, s. 59) diyerek, bu iki kavram arasındaki bağıntıyı ortaya koyar.

Recai-zade’nin edebiyattan bahsederken şiiri kastettiği görülür. Bir metod kitabı olan Talim-i Edebiyat’ta yaptığı bütün açıklamaları ve örneklemelerin hepsini şiirle ilgili olarak seçmiştir. Takdir-i Elhan ve III. Zemzeme’nin önsözünde de aynı durumu müşahade etmek mümkündür.

Sanat olarak şiire ayrı bir yer tahsis eden Ekrem, sıradan her sözün şiir olamayacağı üzerinde durarak,

"Makalat-ı edebiyeden birçoğu havi oldukları efkarın şairane olmasına, üsluplarının da renginliğine nisbetle vakı'a şiir sayılabilir. Ancak sırf şiir olmak üzere tasni' olunacak bir eser gerek manzum olsun gerek mensur olsun -elbette başka türlü tasavvur olunmak..elbette başka türlü tasvir edilmek iktiza eder.” (Pejmurde, s. 61) demektedir.

Şiire eskileri taklit ederek başlayan Ekrem’in en çok etkilendiği şahısların başında Nefi gelmektedir. Kasidede üstad kabul ettiği Nefi’nin Ekrem’in yanında ayrı bir yeri vardır.

Tanzimat döneminde güçlü Divan şairlerine nazire yapmak yaygın bir adetti. Ekrem de N. Kemal’in,

“Cenab-ı hikmet-i kudsi-şi’are dek gideriz” mısraına şöyle bir nazirede bulunur:

“Cenab-ı Namık-ı kudsi-şi’are dek gideriz”

(Nağme-i Seher, s. 101.)

Talim-i Edebiyye'nin "his, hayal ve fikir" bölümlerini Zemzeme önsözünde daha etraflıca izah etmeye gayret eden Ekrem, aynı zamanda bunların bir araya getirilişinde şairin oynadığı rolü ve güzel şeylerde gizli bulunan, düşündürücü noktaları ispata çalışmıştır.

Recaizade edebiyatımızda batı anlayışının yerleşmesi ve bu görüşle meydana getirilmiş eserlerin değerlendirilmesi çıkırını açmış birisidir. Bilindiği üzere Zemzeme, Recaizade'nin Tanzimat sonrası yazmış olduğu üç şiir kitabının adıdır. Üçüncü kitabında yeni şiir anlayışı ile ilgili görüşlerinden sözde güzellik ve yüceliğin nasıl tahakkuk etmesi gerektiği konusunda şu görüşlere yer verilmektedir:

"Bunu katiyen tayin etmek kabil değildir. Fakat ruhun soyluca isteklerine muvafakiyetle şartlanan fikirler ve hayaller, duygular ile olduğuna nazaran, erbab-ı şiir ve inşa belagata itina etmek ve fesattan da düşmemek şartıyla sözlerine istedikleri tavır ve şekil ve kıyafeti verebilirler. " (Talim-i Edebiyat, s. 125) diyen Ekrem, aynı zamanda vezin ve kafiye de vazgeçmiyor.

Ekrem'in şiirlerinin hemen hemen tamamında, eski edebiyat anlayışının izlerini görmek mümkündür. Hem vezinde hem de şekilde görülen bu etkilenme, Recai-zade'nin eski edebiyattan kopmadığını gösterir. Ancak, zaman içerisinde şiirde yeni anlayışlar içinde olan Ekrem, "Çoban " ve "Bahar" (I. Zemzeme) manzumelerinde bu yeniliklerin izlerini yansıtır.

Divan Edebiyat nazım şekillerini kullanan Ekrem, bazen bunların adlarını da değiştirir. Mesela, kaside yerine "sitayış" derken, "şarkı" ya da "terennüm" adını verir.

Ekrem'in hem eski hem de Divan Edebiyatı'na karşı kesin bir tavrı varmış gibi gösterilmesinin yanlışlığı, onun bütün eserleri incelendiğinde daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Her ne kadar bir takım yeni arayışlar içinde olsa bile, bu arayışları eskiyi kökten reddetme şeklinde tezahür etmez.

Bir bütün olarak bakıldığında Ekrem'in çeşitli görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ekrem tabiata büyük bir önem vermektedir. Ona göre edebi eserler kaynağını tabiattan almalıdır ve tabiat her şey mevcuttur. Diğer yandan her şeyin şiir olamayacağını savunan Ekrem, vezinli ve kafiye her manzumenin şiir olmadığı gibi, her şiirin de vezinli ve kafiye olması icap etmemesi gereğine inanır.

Şiirin bir resim gibi ele alınması gerektiğini savunan Ekrem, dolayısıyla onu güzel sanatların bir kolu olarak düşünerek edebi eserlerde mantığın aranmaması

gerektiğini ileri sürer. Buna ek olarak da fikir, his ve hayalle mükerreb güzel bir eserin ortaya konulmasını teklif eder.

Şiirin ahlak dersi vermek maksadıyla yazılmaması gerektiğini dile getiren Ekrem, tenkidin, ufak tefek bir lüzumsuz şeyler için ve hissi olarak değil de objektif olmasından yanadır. Yalan yanlış taklitleri kuru fikir yığınlarını, imla bilmeden şiiri tarif etmeyi şarlatanlık olarak değerlendirir.

Şairin kendine has bir lisanının olması gerektiği üzerinde durarak, her sözün şiir diline girmesine karşı çıkar. Eskinin bir takım mübalağalarına ve dolu tasvirlerine ve teşbihlerine karşı çıkarak, onlarla alay eder. Belagat ve fesahat üzerinde durarak, fesahati belagatten üstün tutar. Serbest nazmı savunmakla beraber, vezin ve kafiye'nin gerekliliğinin üzerinde durur. His, hayal ve fikir gibi üç unsur üzerinde durarak, her edebi eserde bunların bulunması gerektiğini savunur.

Şiirin güzelliği, insanı duygulandırması ve ağlatmasıyla ortaya çıkmaz. Şiir ancak okunduktan sonra insanı düşündürmeğe sevk ediyorsa güzeldir der. Sözde yüksek sözlerle ve şaşalı bir biçimde kaleme alınmış fikirden hayalden ve histen uzak olan şeyler sönmeye ve yok olmaya mahkûmdur. Sözde güzellik ve yücelik ruhun soyluca isteklerini başarıyla ele alan tabiatla bütünleşen sözler, sözün yüceliğine ve güzelliğine delalet eder.

Ekrem'in Halk edebiyatı ve halk şiiri ile ilgili belirgin bir değerlendirmesi ve açıklamasına rastlayamıyoruz. Bununla birlikte, devrin sanat ve edebiyat hayatının genel özelliklerinden hareketle, Ekrem'in eski edebiyata karşı yeni edebiyat anlayışını savunması, aynı zamanda halk şiir anlayışını da güçlendirmiştir. Özellikle kafiye ile ilgili görüşü, bu konuda yapılan en önemli hamleler arasında yer alır.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte, yeni girdikleri bu dinin kültüründen de etkilendiği görülür. Kültürel etkilenmenin bir sonucu olarak, dilimize bol miktarda Arapça ve Farsça kelime girdiği gibi, edebiyat hayatımızda da çeşitli değişiklikler ortaya çıkar. Böylece, şiirde Arap ve Fars edebiyatının nazım şekilleriyle eserler yazılır.

Asırlardır halkımız tarafından kullanılan milli veznimiz ve milli nazım şekillerimiz de, yine halk arasında yaşamaya devam eder. Divan şairlerinin küçük ve hakir gördükleri bu edebiyata karşı ilgi duymadıkları için, kendilerinden sonra gelenler de onların yolundan giderek, bu kaynaktan habersiz kalmışlardır.

Tanzimat'tan sonra, şair ve yazarlarımızın halk edebiyatından ve halk kültüründen haberi olmaya başladıklarını görürüz. Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" makalesinde ve Namık kemal'in çeşitli eserlerinde bu durumu görmek mümkündür.

Recai-zade'nin eserlerini incelediğimizde, onun halk edebiyatı ve halk kültürüne dair net görüşlerine rastlayamadık. Bununla birlikte, bazı şiir ve söyleyişlerinde halk edebiyatının etkisini görürüz.

Nihad Sami Banarlı'nın tespitine göre "Şair olarak Ekrem Bey, bütün Tanzimat Edebiyatçıları gibi, birkaç cepheli bir sanatkârdır. Onun manzum ve mensur eserlerini vücuda getiren dil, sanat ve söyleyiş unsurlarında Divan Şiiri'nin devamı, halk söyleyişlerinden akisler, Mahallileşme Cereyanı serpintileri ve bunların hepsinin üstünde gibi görünen bir Avrupa (Fransız) Edebiyat'ı tesiri vardır." (Banarlı, 1975: 91)

Fertlerin nasıl birbirinden ayrı duyma, düşünme ve hareket etme tarzları varsa, nesillerin de kendilerine mahsus anlayışlarının olması pek tabiidir. Her nesil kendilerinden önce ve sonraki nesillere nazaran farklı bir anlayış ve yapıdadır. (Kaplan, 1978: 91) Bunun içindir ki Recai-zade Mahmut Ekrem'inde kendi nesli ile birlikte Halk edebiyatı ve halk kültürü ile yakından ilgilenmedikleri gibi her hangi bir görüşe sahip değildir.

Din ve Kültür Hayatına Dair Görüşleri

İnsanı insan yapan değerlerin başında din gelmektedir. Her insanın kendine göre bir dini yaşayışı ve anlayışı vardır. Dini telakkilerin büyük bir kısmı aileden, diğer kısımları da eğitim ve çevreden elde edilir. Recai-zade Ekrem, dini bütün bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiş, dini terbiyesinin büyük bir kısmını ailesinden almıştır. Daha sonra devam ettiği okullarda da dini eğitimini tamamlamıştır.

Ekrem Bey, divan tarzı dini şairlerinin yanında, batı tarzı manzumelerinde de dini şiirler ve dini duygular dikkati çeker. Onun bu tarz şiirlerini samimi dindarlıkla söylediği görülür. Oğlu Ercümen Ekrem'in babası hakkında şu hatırası kayda değer bir nottur:

"Babam pek dindardı. Müslümanlığın bütün farzlarını ifa eder, çocuklarına da ettirir, fakat bunu yaparken gösterişten kaçınırdı. Mesela Şura-yı Devlet'te iken öğle veya ikinci vakti bir iş bahane ederek daireden çıkar, civardaki mescidlerden birine gidip namazını kılardı. (Tasvir, 15 Mart 1947)"

Mahmut Ekrem, Allah'ın büyüklüğü ve azameti karşısında hayretini gizleyemez. Allah'ın her zerrede varlığını hisseden Ekrem, duygularını şu mısralarda dile getirir:

*"Şânınla azimsin ki olmuş
Her zerreye mün'atıf cemalin
Allam ü hakimsin ki olmuş
Her zerrede münceli me'alın
Hallak-ı kerimsin ki olmuş
Her zerrede muntabı celâlin."*

(I. Zemzeme, s. 9-10)

Bu âlem geçicidir. İslam inancına göre, insanoğlu bu dünyaya imtihan edilmek için gönderilmiştir. Bu imtihanı başarıyla verenler öteki dünyada mükâfat, veremeyenler ise mücazat görecektir. Onun içindir ki, geçici olan dünya nimetlerine aldanmamak gerekir.

Dünyanın zevki ve eğlencesinin geçici olup, insanları aldattığını belirten Ekrem,

*"Bu âlemin ki yoğu varı cümle yeksandır
Bu sırra vakıf olan hal—i dehre handandır."*

(Nağme—i seher, s. 51)

diyerek, varlığın osunu kavrayan insanın bu dünyaya geldiğine pişman olması icabettiğini ifade etmek ister. Bu dünyanın şöhret ve şanına aldanmamak gerektiği üzerinde de duran Ekrem, gerçek kurtuluşu ancak Allah'a bağlanmakta görür.

*"Tahayyür eyle Huda'nın kemal-i kudretine
Edip sema vü zemine basiret üzre nigah
Gör anla cilve-i esrar-ı sun'-ı Mevla'yı*

Cihana akl-ı kasirince verme ma'nayı."

(Nağme-i Seher s,53)

sözleriyle yaratılış konusunda aklın yetersiz kalacağını anlatmak ister.

Dünya sevgisi ve varlık peşinde koşanları şiddetle tenkid ederek, bu gibi insanların olgunluğa eremeyip, kişilik zaafına düşüklerini ifade eder.

"Rağbet cihanda servet ü can ü celaideir.

Bi-ganedir zamana kemal ile zata hep,"

(Nağme-i Seher, s. 78)

Bir başka beyitte de,

"Hep tab'a sata veren bedayi

Ya Rabbi! Sana değil mi raci"

(I. Zemzeme, s. 9)

Diğer, Allah'ın büyüklüğünü takdir edip, "Allah'tan geldik Allah'a döneceğiz" ayetini ifade etmek ister.

Bir başka beyitinde, Allah, tabiat, insan ilişkisini şöyle ifade eder:

"Ruhuma sengler verir siklet

Çekemez bar-ı duşi mahviyyet

Yeter üstündeki çemen-i zinet;

Hey'etinden gönül bulur rikkat;

Hâk ber-ser-mezârı pek severim."

(III. Zemzeme, s. 27)

İnsanoğlu geçmişte korktuğu şeyleri ilah olarak kabul etmiş ve onlara tapmışlardır. Daha sonra hak dinlerin, bilhassa İslamiyet'in ortaya çıkmasından

sonra insan, gerçek yaratıcının kim olduğu anlayarak, yaratıcının gücü ile yaratanın güzelliği karşısında hayranlığını gizleyememiştir.

Bilindiği gibi, dünyada yaratılmış her şey Allah'ın varlığını isbat için birer belge niteliğindedir. Bu durumun farkında olan Ekrem, duygularını şöyle dile getirmektedir:

“Gösterir kibriyayı cümle nebat!

Cuylar kudrete tutar mir’at

Hep ilahi gelir bana nagamat!

O zaman anlarım nedir bu hayat!

Seyr-i bağ-ı baharı pek severim”

(II: Zemzeme, s. 26)

Recai-zade, insanların delalete düşmelerini görünce karamsarlığa düşer. İnsanoğlunun asıl gayesinin kulluk olması gerektiğini bilen Ekrem, kimi insanın bunun farkında olmayarak, geçici hevesler peşinde koşmasını bir türlü anlayamaz. Bu konudaki görüşlerini şu mısralarda dile getirir:

“Bu kuhen meyhanede esbab-ı işret kalmış

Yok şarab ü cam ü asar-ı muhabbet kalmış.”

(Nağme-i Seher,s. (106)

Bütün insanlar bir gün mutlaka ölümü tadacaktır. İnancımıza göre, öldükten sonra bu dünyada yaptıklarımız konusunda hesaba çekileceğiz. Hesabın ilki de mezarda olacaktır. Ekrem ölmeden mezarda başına gelecekleri düşünerek şöyle der:

“Taht-ı serada koymadı rahat bize felek

Rencide kıldı cismimizi mur ü mar hayf”

(Nağme-i Seher s. 107)

Allah'ın azameti ve büyüklüğü karşısında aklın yetersizliğini dile getirerek,

“Nevmid koma Ekrem-i bi-çareyi ya Rab

Sen bi-kes-i bi-çarelere Feyz-sensin.”

der. Oğlu Nijat dünyaya gelince,

“Ya Rab sana nasıl hamd ü sena edeceğimi bilemem. Bana hayat içinde diğer bir hayat... bir cihan-ı feyzafeyz bahşettin...”(Tefekkür s.7)

sözleriyle Allah'a şükreder.

Görüldüğü gibi Recai-zade Mahmut Ekrem, din konusunda gayet hassastır. Onun bu konudaki görüşleri incelendiğinde, saf bir müslümanda olması gereken duygu ve düşüncelerine rastlarız. Çocukluğundan beri sağlam bir dini terbiye ile yetişen Ekrem'in, bu konudaki görüşlerinin daha farklı olmasını beklemek zaten haksızlık olur. Aslında o devirde yetişen her müslümanda aynı izleri görmek pek tabii sayılmalıdır.

Ekrem'in eserleri incelendiği vakit, onda Osmanlı kültürünün izleri görülür. Kültürden kastının ne olduğu konusunda ise, belli bir kavram kargaşasının olduğu da aşîkârdır. Ancak yer yer milli kültür konusunda fikirlerini de beyan etmekten kaçınmaz.

Ekrem, kendi değerlerimiz dururken batılı bir şair hakkında mersiye yazılmasını tenkit eder. Bu konuda Menemenli-zade'ye şöyle der:

“Sizin gibi genç ve gayretli ediplerimizin Fransa'da vefat etmiş bir şair için velev ne kadar meşhur olursa olsun mersiye söylenmesi bendenize pek hoş görünmedi.” (Takbir-i Elhan, s. 67.)

Ekrem, batı taklitçiliğinin zararları üzerinde durarak onlara bizim düşünce yapımızın farklı oluşundan ötürü çeşitli kavram kargaşası doğuracak eserlerin ortaya çıkacağını söyleyerek taklitçilikten vazgeçilerek telif eserlerin yazılmasını teklif eder.

“...te'liften yazılan eser, mevzu itibariyle mükemmel olmasa bile elbette garp edebiyatından tercüme ve naklolan asarın pek çoğuna müraccah tutulmak lazım gelir.” (Takrizat, s. 49)

Batıyı örnek alırken kendi tavrımızı, düşünce ve hayal dünyamızı bir kenara itmenin yanlış olacağını savunan Ekrem,

“...eğer dikkatimde yanılmıyorsam Avrupalılar gibi düşünüp onlar gibi yazmağa yeltenmek seyyi’esiyle nev-hevesane-i edebimizden ekserisinin –hususiyile bu yakınlarda- yazdıkları şeyler adeta me’al ve mefhumu anlaşılmas bir hale gelmiştir. (Takrizat, s. 49)

Tanzimat nesli ikinci kuşağın önde gelen isimlerinden biri olan Recai-zade Mahmut Ekrem, edebiyatımızda “Sanat sanat içindir” anlayışını savunan ve yerleşmesi için çalışanların başında gelmektedir. Onun tanınmasında yazmış olduğu “Talim-i Edebiyyat” isimli eser büyük bir rol oynamıştır.

Sonuç

Genel olarak bakıldığında, edebiyatta kendine önemli bir yer edinmiş olan Recai-zade’nin daha ziyade edebiyata dair görüşlerinin fazlalığı dikkat çeker. Onun dine ait görüşlerini ise, yazmış olduğu şiirlerinden hareketle anlıyoruz. Diğer taraftan, halk edebiyatı ve kültür kavramları ile ilgili olarak da açık ve belli bir görüşüne rastlamak mümkün olmadı. Bu konularla ilgili olarak, eserlerinden hareketle bazı şeyler söylenebilir.

Tanzimat’ın ikinci kuşak sanatçıları içinde yer alan Ekrem, yabancı dili ve batıyı memuriyeti esnasında tanımış, edebi yeniliklerle ilgili ilk bilgileri de bu esnada edinmiştir. En önemli özelliği, Tanzimat’ın birinci dönemi ile ikinci dönemi edebiyatı arasında birleştirici bir çizgiye sahip olmasıdır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, 4. basım, Mas Matbaacılık, Ankara, 1983.

BANARLI, Nihad Sâmî, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c. I-c.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.

BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1979.

DİNO, Güzin, Tanzimat’tan Sonra Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru, Ankara, 1954.

ERCİLASUN, Bilge, Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

KAPLAN, Mehmet, Nesillerin Ruhu, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.

PARLATIR, İsmail, Recai-zade Mahmut Ekrem, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara., 1995.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Basımevi, 5. bs., İstanbul, 1982.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1977.

Çalışmamız esnasında faydalandığımız Recai-zade Mahmud Ekrem’e ait eserler:

Nağme- i Seher, İstanbul 1288.

Zemzeme (I), Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1299.

Zemzeme (II), Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1306.

Zemzeme (III), Matbaa-i Tozlıyan, İstanbul 1301.

Tefekkür (Şiir- nesir), Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1303.

Pejmürde (Şiir- nesir), Alem Matbaası, İstanbul 1311.

Ta’lim-i Edebiyyat, Mihran Matbaası, İstanbul 1299.

Takdir-i Elhan, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1302.